

در سال ۱۳۰۲ مستشار دیوان تمیز و سپس رییس دایره تنقیح قوانین شد و در همین مسئولیت با هیئت تدوین قانون مدنی همکاری کرد و ترجمه قانون مدنی فرانسه برای اعضای کمیسیون توسط او صورت می‌گرفت و در تدوین قانون جزای عمومی و قانون تجارت نیز نقش مهمی داشت. او در سال ۱۳۱۴ دوباره به وزارت خارجه رفت و وزیر مختار ایران در ژنو و سپس نماینده رسمی ایران در جامعه ملل شد. در سال ۱۳۱۶ کفیل وزارت خارجه و در سال ۱۳۱۷ وزیر مختار ایران در رم و در سال ۱۳۲۰ رییس دانشکده حقوق دانشگاه تهران و سپس در کابینه فروغی وزیر فرهنگ و در کابینه‌های بعدی وزیر دادگستری و وزیر مشاور بود. او همچنین رییس هیئت نمایندگی ایران در کنفرانس‌های سانفرانسیسکو و نیویورک بود و منشور ملل متحد را به نمایندگی از طرف ایران امضا کرد. چون پدر وی «رکن‌العداله» و عمویش «عدل‌الملک» بود، نام خانوادگی «عدل» را برای خود برگزید و چون در هر کاری موفق و منصور بود به «منصورالسلطنه» ملقب شد. از تألیفات او کتاب «حقوق اساسی» در سیصد و پنجاه صفحه در سال ۱۲۸۵ شمسی و کتاب «حقوق مدنی» منتشر شده در سال‌های ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ شمسی، همچنین کتاب «حقوق تجارت بین‌الملل» و ترجمه جزای عمومی و قانون تجارت ایران به زبان فرانسه را می‌توان نام برد. وی در اواخر عمر می‌خواست تا کتاب «خسرو و شیرین» نظامی را به زبان فرانسه ترجمه کند و مدت هشت سال روی آن کار کرد ولی اجل به او مهلت نداد و در تیر ماه سال ۱۳۲۹ شمسی به بیماری سرطان درگذشت و در آرامگاه خانوادگی عدل در جوار حضرت عبدالعظیم مدفون شد.

از هشتمین عضو کمیسیون سال ۱۳۰۶ قانون مدنی یعنی مرحوم «شیخ محمدعلی کاشانی» اطلاع جامع و صحیحی در دست نیست. اهتمام اصلی در آن مرحله از تدوین قانون مدنی متوجه مباحث مربوط به اسباب تملک و تقسیم اموال و کلیات قراردادهای و مسئولیت‌های قراردادی و خارج از قرارداد بود و همین مباحث برای الغای

۹۹ قانون مدنی توسط جمعی فرهیخته و فرزانه اما معدود تهیه گردید لذا یکپارچگی در عین کثرت مواد در آن حفظ شد. از طرفی در هنگام تصویب به صورت ماده واحده تصویب گردید و نمایندگان به صورت جزیبی برای تغییر آن ورود نکردند. این تجربه ذی قیمت و تاریخی می‌تواند راهنمای مجلس برای اصلاح فرآیند قانون‌گذاری باشد. ۶۶

«کاپیتولاسیون» ضروری بود زیرا بخش‌های دیگر که بیشتر مربوط به احوال شخصیه می‌شد بر طبق قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی تابع «قوانین شخصی» بود. بنابراین جلد اول قانون مدنی که شامل ۹۵۵ ماده بود به موجب ماده واحده‌ای در تاریخ هجدهم اردیبهشت سال ۱۳۰۷ یعنی یک روز قبل از تاریخی که کاپیتولاسیون رسماً لغو می‌شد به تصویب رسید.

جمع‌بندی

قانون مدنی ایران جزو نادر قوانین مدنی کشورهای اسلامی است که به صورت مستقیم بر مبانی حقوق اسلامی استوار شده و تنها قانون مدنی است که در آن قواعد فقه امامیه رعایت گردیده است. تدوین‌کنندگان آن از چنان صلاحیتی برخوردار بودند که به خوبی موفق شدند از مبانی مستحکم فقه امامیه در قالب نوین و منطبق با اسلوب پیشرفته تدوین قوانین بهره‌گیرند و از حقوق پیشرفته فرانسه و دیگر کشورهای اروپایی نیز استفاده کنند و در این تلفیق به شکل قابل‌تحسینی موفق باشند.

از سال ۱۳۰۷ شمسی تاکنون نزدیک ۹۰ سال می‌گذرد و قانون مدنی ایران تاکنون به عنوان یک سند ملی و افتخارآمیز فرهنگ اسلامی ایران و قابل‌ارائه در محافل حقوقی معرفی شده است. دیوان کشور ایران نیز - به خصوص تا پایان دهه بیست و تا حدی تا دهه چهل که بازماندگان قاضیان دانشمند در تشکیلات آن اکثریت ملموسی داشتند توانست با تفسیرهای مناسب خود رویه قضایی قابل‌اعتمادی ارائه کند. بنابراین حفظ و حراست از حرمت و تمامیت

این سند با ارزش ملی و اسلامی از تجاوز مدعیان اصلاح‌گری وظیفه همه حقوق دانان متعهد و آگاه و فرهیخته است.

در نتیجه می‌توان این گونه برداشت کرد که تدوین قانون مدنی کارآمد در مجلس شورای ملی حاصل ترکیب عواملی چون متخصصان، استفاده از تجارب خارجی کارآمد و سنت فکری و دینی جامعه است.^۲

این قانون توسط جمعی فرهیخته و فرزانه اما معدود تهیه گردید لذا یکپارچگی در عین کثرت مواد در آن حفظ شد. از طرفی در هنگام تصویب به صورت ماده واحده تصویب گردید و نمایندگان به صورت جزیبی برای تغییر آن ورود نکردند. این تجربه ذی قیمت و تاریخی می‌تواند راهنمای مجلس برای اصلاح فرآیند قانون‌گذاری باشد.

پی‌نوشت:

1- <https://ius.center/fa/articles/>

۲- یادداشت رضا یعقوبی، حقوق‌دان و وکیل دادگستری

۳- بالجمله حدود کمتر از دویست ماده را از کد ناپلئون اقتباس کرده که مواد اساسی و مهم است. از طرح سراسری کد ناپلئون هم استفاده کرده است. تعریف عقد و اجرای تعهدات ناشی از عقود را که خیلی مهم است از کد ناپلئون گرفته است و نیز بحث اشخاص را و غیره و غیره. وی در اقتباس از کد ناپلئون هر جا که آن را مخالف مبانی فقه دید، دخل و تصرف کرد مانند مدلول ماده ۳۰۶ ق.م. قرارداد مستمری را که در کد ناپلئون، عقدی مستقل است، به باب عقد صلح برد که از عجایب کارهای فاطمی است.

اقتباس دویست ماده از کد ناپلئون، آن مواد را از زیر چتر فقه، خارج نمی‌کند زیرا فاطمی مردی فقیه و اهل نظر بود، او نظریه معروف ((حاجت عمومی)) را در فقه می‌شناخت، پس آن دویست ماده اقتباسی را مصداق حاجت عمومی می‌شمرد و صبغه فقهی به آن زد. مطالب ذیل، دلیل است بر اینکه متن قانون مدنی ایران، فقه فارسی است:

الف) تدوین باب خیارات (ماده ۳۹۶ تا ۴۵۷).

ب) تدوین بحث بیع شرط (ماده ۴۵۸ تا ۴۶۳).

ج) تدوین مباحث عمری، زبانی، سکنی و وقف (ماده ۴۰ تا ۹۱).

د) تصرف در ماده ۳۰۶ ق.م.

ه) بردن قرارداد مستمری به باب صلح (مواد ۷۶۸-۷۶۹)

۷۶۹ ق.م. ایران) که از مواد ۱۹۶۴ تا ۱۹۶۸ کد

ناپلئون گرفته است. نمونه‌های دیگر...